

عوامل مؤثر بر هنجارگریزی در اشعار طنز ناصر فیض و اسماعیل امینی در تطبیق با تغییر سوژه در هنر معاصر

چکیده

یکی از انحرافات مؤلفه‌های زبان هنجار، انحراف از قواعد حاکم بر آن است که «فراهنجاری» یا «هنجارگریزی» نام گرفته است. هنجارگریزی که از موثرترین روش‌های برجستگی زبان و آشنازدایی در شعر و نثر است، از موضوعات مهم نقد ادبی نوین به حساب می‌آید و بسیاری از شاعران از آن بهره برده‌اند. هنجارگریزی یکی از مهم‌ترین عوامل پیدایش سبک ادبیست که میزان آن را باتوجه به بسامد وقوع آن در هر اثر می‌توان مشخص کرد. از طریق هنجارگریزی درمی‌یابیم، شاعر با استفاده از شگردها و فنون، چه اندازه در ایجاد حس و حال تازه، انسجام بیش تر بخشیدن به شعر، نظام‌مندسازی بهتر آن، تقویت بعد موسیقایی و تأثیرگذاری عمیق تر آن موفق بوده است. برجسته‌سازی به‌کارگیری عناصر زبان است؛ به‌گونه‌ای که شیوه بیان جلب نظر کند، غیرمعارف باشد و در مقابل خودکاری زبان، غیرخودکاری باشد. برخی از این نکته‌های غیرمعارف و برجسته چنان مؤثر واقع می‌شود که در خواننده انفعال عاطفی ایجاد می‌کند و موجب برانگیختن احساس و اندیشه او می‌شود و هیجان حاصل از آن احساس است که خواننده را به اوج لذت می‌رساند. پژوهش حاضر با تعریف این اصطلاحات و ارائه نمونه‌ها و مصداق‌های عینی از اشعار این شاعران صاحب سبک ایران، کارکردهای این پدیده را به شیوه توصیفی-تحلیلی نشان دهد و میزان خلاقیت شاعر را در آفرینش‌های زبانی بررسی نماید. تطبیق این موضوع با مسئله تغییر سوژه در هنر معاصر از دیگر اهداف این پژوهش است.

اهداف پژوهش:

۱. شناسایی عوامل مؤثر بر هنجارگریزی در اشعار طنز ناصر فیض و اسماعیل امینی.
۲. تغییر سوژه چه جایگاهی در هنر معاصر.

سؤالات پژوهش:

۱. عوامل مؤثر بر هنجارگریزی در اشعار طنز ناصر فیض و اسماعیل امینی چیست؟
۲. تغییر سوژه چه جایگاهی در هنر معاصر دارد؟

کلیدواژه‌ها: هنجارگریزی، ادبیات معاصر، اشعار طنز، ناصر فیض، اسماعیل امینی.

مقدمه

زبان یکی از استعدادهای شگفت‌انگیز و درخشان بشر است؛ زیرا در بین مخلوقات جهان، انسان تنها موجودی است که زبان ملفوظ دارد و می‌تواند با آن افکار و عواطف خود را به دیگران انتقال دهد. بنابراین، زبان مهم‌ترین وسیله ارتباط بین مردم و عامل تشکیل اجتماعات و فرهنگ و تمدن و علم و هنر است (فرشیدورد، ۱۳۸۸: ۲۳). هر یک از گروه‌های مختلف اجتماعی سبکی ویژه و سطحی خاص از زبان را به کار می‌گیرند و به اصطلاح زبان ویژه خود را دارد (فرج‌زاده و همکاران، ۱۳۹۶). در واقع، از زمان‌های گوناگون زبان، و تغییر شکل‌های آن در جوامع مختلف مسئله مهمی بوده و تا به الان نیز مورد توجه بسیاری از زبان‌شناسان قرار گرفته است. شاعران معاصر نیز بنابر گرایش‌های فکری، باورهای خصوصی و ویژگی‌های روانی خود، گونه‌ای از زبان شعر معاصر را به کار می‌گیرند (حسن‌لی، ۱۳۹۱: ۱۰۲). یکی از مفاهیم مکتب صورت‌گرایی در بررسی متون ادبی و به صورت کلی زبان ادبی، عنصر برجسته‌سازی است که با عناوینی چون هنجارزدایی و هنرآفرینی بحث می‌شود (بهمنی مطلق و سیوندی، ۱۳۹۴) که زبان‌شناسان معتقدند که زبان برای فرا رفتن از قواعد موجود بر زبان هنجار برجسته خواهند شد و هر شاعری اعتقاد دارد که برای برجسته کردن شعرش باید از روش‌ها و قواعد خاصی بهره بگیرد یکی از این دسته قواعد و روش‌ها، تکنیک «گریز از واژه» در زبان هنجار است. علوی مقدمه (۱۳۷۷) این نوع ابداع واژه و ترکیبات بدیع و نو را هنجارگریزی می‌نامد. هنجارگریزی از مهم‌ترین شگردهایی است که در جهت برجسته‌سازی زبان و آشنایی‌زدایی، در اشعار، مورد استفاده اکثر شاعران قرار می‌گیرد. این مبحث افزودن و کاستن در حوزه زبان‌شناسی قرار می‌گیرد. از دید زبان‌شناسان، باید زبان را از جنبه عینی و با دید عملی و علمی مورد بررسی قرارداد؛ چراکه زبان از اساسی‌ترین الزامات آدمی در برقراری ارتباط با مردم است و از «برترین ابزار این ارتباط به‌شمار می‌رود» (باقری، ۱۳۷۰: ۱۷). یاکوبسن، «فرایند ارتباط را شش جزء می‌داند: گوینده، مخاطب، مجرای ارتباطی، رمز، پیام و موضوع» (صفوی، ۱۳۷۳: ۴).

زبان معیار، نقش‌های ارتباطی را جهت انتقال پیام از متکلم به مخاطب، براساس قواعد دستوری ایفا می‌کند، طوری که تکرار و عادی شدن نقش‌های زبانی، سبب ملامت مخاطب از دریافت پیام می‌شود. شکستن این نرم‌زبان معیار، براساس قواعد و قانون در راستای سبک ادبی در یک سطح برتر با انگیزه تأثیرگذاری بر مخاطب در قالب زبان ادبی، آشنایی‌زدایی است؛ به عقیده شکلوفسکی، آشنایی‌زدایی آن است که جهان متن به چشم مخاطب بیگانه نماید و نشانه‌هایی را به کار بگیرد که دلالت معنایی اثر را بسیار دشوار کند و موضوع را تازه جلوه دهد (احمدی، ۱۳۸۵: ۴۸)، و وظیفه شاعر از بین بردن این عادت است. براساس روان‌شناسی گشتالت «کارکرد اصلی هنر این است که شکل عادت را کنار بگذاریم» (همان: ۴۹). به شرطی که در فهم مخاطب اختلال ایجاد نکند. از نظر لیچ «هنجارگریزی می‌تواند تنها تا بدان حد پیش برود که ایجاد ارتباط مختل نشود و برجسته‌سازی قابل تغییر باشد» (صفوی، ۱۳۷۳: ۴۳)؛ به تعبیر دیگر «اصل رسانگی باید مراعات گردد» (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۱: ۱۳). «لیچ» انواع هنجارگریزی را به هشت مقوله واژگانی، نحوی، نوشتاری، آوایی، معنایی، گویشی، سبکی و زمانی تقسیم کرده است (بهمنی مطلق و سیوندی، ۱۳۹۴). در این تحقیق

باتوجه به گستردگی این مسئله و باتوجه به اهمیت آن در زبان‌شناسی به بررسی هنجارگریزی در شعر شاعران طنزپرداز باتکیه بر اشعار ناصر فیض و اسماعیل امینی در تطبیق با تغییر سوژه در هنر معاصر خواهیم پرداخت.

نتیجه‌گیری

یکی از موارد انحراف از مؤلفه‌های زبان هنجار، انحراف از قواعد حاکم بر آن است که فراهنجاری یا هنجارگریزی نام‌گرفته است. هنجارگریزی یکی از مؤثرترین روش‌های برجستگی زبان است پژوهش حاضر در پی پاسخ به این سؤال به وجود آمد که عامل اصلی هنجارگریزی در اشعار شاعران طنزپرداز به‌ویژه اشعار ناصر فیض و اسماعیل امینی چیست؟ در پاسخ فرضیه تحقیق نشان داد: عامل اصلی هنجارگریزی در ترانه‌ها و سراینده‌های شاعران طنزپرداز استفاده از زبان روزمره با کمک وزن، پنداشته‌ها، برگزیدن ترکیب‌ها و واژه‌های فراخور و گاه حتی جابه‌جایی برخی ارکان جمله، به‌گونه‌ای که زبان را از هنجار جامعه دور سازد، است. باتوجه به بررسی‌هایی که در تبیین هنجارگریزی و کژتابی زبانی و دستوری در شعر شاعران طنزپرداز (ناصر فیض و اسماعیل امینی) در این پیشین پژوهش نمودیم مواردی از جمله هنجارگریزی در حوزه موسیقایی شعر، هنجارگریزی معنایی، سبکی و نحوی در شعر شاعران این دوره بسامد دارد. بهره‌بردن از واژگان غیرفارسی در کنار زبان فارسی و به‌کارگرفتن علم روز شاعر در شعر، دخل و تصرف در کلمات نو (مثل انگلیز به جای انگلیس)، اضافه کردن واژه‌های نو و فرنگی که همگی هنجارگریزی سبکی هستند. بهره‌بردن از استعاره، تضاد، مراعات‌النظیر، کنایه، تلمیح، تشبیه و جز اینها (نماد، اشتقاق، تضمین، مترادف، مجاز، طنز و تعریض) و به‌کارگرفتن ضرب‌المثل‌ها، به‌کاربردن زبان عامیانه و محاوره‌ای در سطحی وسیع، تتابع اضافات، و گاهی بهره‌بردن از زبان روایی و داستانی بیشترین اساس هنجارگریزی خود را نشان داده است. یکی از مهم‌ترین راه‌های کشیدن زبان به فضا و حریم اثر هنری برجسته‌سازی است که به دو شیوه هنجارگریزی و قاعده‌افزایی تجلی می‌یابد. هنجارگریزی معنایی بیش از دیگر انواع هنجارگریزی مورد استفاده قرار گرفته است و پس از آن، هنجارگریزی آوایی بیشتر در اشعار وی آمده و آن به این دلیل است که برای ایجاد وزنی هماهنگ در اشعار از قاعده تسکین در تعدادی از اشعار خود بهره برده است. گاه واژگان و ترکیب‌هایی جدید در اشعار خویش به‌کار برده و زمانی شیوه نوشتاری خویش را به‌گونه‌ای تغییر داده است که گویای معنای شعرش باشد. معمولاً در پایان هر عبارت شعری خویش تغییراتی در صامت‌ها و مصوت‌ها ایجاد کرده تا بدین ترتیب آن را شکیل‌تر سازد. گاهی ساختار دستوری و نحوی زبان را برهم می‌زند تا کلام را زیباتر کند. زمانی شعر را به زبان مردم کوچه و بازار نزدیک می‌کند و از واژگان بومی و محلی استفاده می‌کند و زمانی برعکس از واژگانی استفاده می‌کند که در دسترس عامه نیست. همچنین، تلاش طنزپردازان و نقاشان معاصر در دور شدن از مضامین پذیرفته‌شده و خلق معانی دورتر از وجوه شباهت هنجارگریزی و تغییر سوژه در هنر نقاشی معاصر است.

منابع و مأخذ:

- آزادی، مهناز. (۱۳۹۳). هنجارگرایی کلامی در اشعار فروغ فرخزاد. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، راهنما: حمید خانیان، دانشگاه پیام‌نور استان آذربایجان شرقی، مرکز پیام‌نور مراغه.
- احمدی، بابک. (۱۳۸۶). ساختار و تأویل متن. تهران: نشر مرکز.
- ایگلتون، تری. (۱۳۸۳). پیش‌درآمدی بر نظریه ادبی. ترجمه عباس مخبر، تهران: نشر مرکز.
- داد، سیما. (۱۳۸۳). فرهنگ اصطلاحات ادبی. تهران: مروارید.
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۵۷). ارسطو و فن شعر. تهران: امیرکبیر.
- سلدن، راما. (۱۳۸۴). راهنمای نظریه ادبی معاصر. ترجمه: عباس مخبر، تهران، طرح نو.
- سوژه در هنر معاصر. (۱۳۷۷). مطالعات هنرهای تجسمی، شماره ۲، ۴۶-۴۵.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۳). ادوار شعر فارسی از مشروطیت تا سقوط سلطنت. تهران: سخن.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۸). نقد ادبی. تهران: فردوس.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۱). نقد ادبی. تهران: فردوس.
- صادق‌پور، صادق. (۱۳۹۵). بررسی هنجارگرایی معنایی و نحوی در اشعار حمید مصدق در چهارچوب الگوی پیشنهادی لیچ. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، راهنما: توحید صیامی، دانشگاه محقق اردبیلی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- صفوی، کورش. (۱۳۷۳). از زبان‌شناسی به ادبیات. ج ۱، نظم، تهران، چشمه.
- فرج‌زاده، افسانه؛ محرمی، رامین و اسداللهی، خدابخش. (۱۳۹۶). بررسی هنجارگرایی در اشعار فاضل نظری، پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد، دانشگاه محقق اردبیلی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- علوی‌مقدم، مهیار. (۱۳۷۷). نظریه‌های نقد ادبی معاصر. تهران: سمت.
- ملکی، هانیه. (۱۳۹۷). بررسی هنجارگرایی در شعر فدوی طوقان. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، راهنما: مهرداد آقائی، دانشگاه محقق اردبیلی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.
- محمدی، سمانه؛ عباچی، معصومه. (۱۴۰۱). «سوبژکتیو پنهان در ابژه هنر معاصر». مجله هنرهای زیبا: هنرهای تجسمی، دوره ۲۷، شماره ۱: ۱۵-۱.
- ولی‌زاده اغچه‌کهل، عزیزه. (۱۳۹۸). هنجارگرایی در غزلیات انوری. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: دکتر حسین حاجی‌علیلو، دانشگاه پیام‌نور، مرکز مراغه.